

DE VERRAADSTER

Erik Schaap

De verraadster

Franci Siffels, de verzetsvrouw die overliep

ALFABET UITGEVERS

2022

© Erik Schaap
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagbeeld Beeldbank WO2
Typografie binnenwerk Peter Verwey

ISBN 978 90 213 4068 5
NUR 680

alfabetuitgevers.nl

Alfabet Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

‘De menselijke geest kan slechts een beperkte mate van belasting verdragen. Als die grens overschreden is, moet met alle denkbare gevolgen rekening worden gehouden. Op morele grondwetten is dan geen staat meer te maken. Zedelijke wetten worden door een onbeperkte wil tot overleven verdrongen. Bijna alles blijkt mogelijk in dergelijke noodsituaties. De buurman verraadt zijn buurman, de vriend zijn vriend, de vrouw haar man en zelfs de dominee zijn gemeentelid. Iedere rechtschapen burger is een potentiële medewerker van de tirannie.’

Walter Otto Weyrauch

Gestapo V-Leute. Tatsachen und Theorie des Geheimdienstes

‘Een vrouw doodschieten is toch wel wat anders dan een man doodschieten. Het is evenwel erger het te hebben nagelaten en daar wroeging over te houden.’

Verzetsman W.H. Nagel

Volg het spoor terug

I

Zijn functie brengt met zich mee dat er altijd iets onverwachts kan gebeuren. Zelfs op het platteland van West-Friesland, waar je kilometers vooruit kunt kijken zonder iets te zien bewegen. Hoewel – of misschien juist omdat – Gijs van der Tang al heel wat dienstjaren achter zich heeft, blijft hij alert. Maar de klus die hij vandaag moet klaren, roept meer vragen op dan hem lief is.

Hij beklimt de trap van het raadhuis aan de Middenweg. In een kamer achter de zware houten voordeur vindt hij de ambtenaar die hem kan helpen. Die biedt hem een stoel aan, trekt het overlijdensregister naar zich toe en slaat het open. Zijn vingers bladeren door de pagina's. Hij is er snel doorheen. Er waren dit jaar nog maar achtentwintig sterfgevallen. Bijgestaan door de geüniformeerde man aan de andere kant van de tafel begint de ambtenaar langzaam de deels voorbedrukte regel in vak negenentwintig aan te vullen. Traag gaat zijn pen over het papier. 'Heden veertien Juni negentienhonderd vier en veertig verscheen voor mij, Ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Heerhugowaard: van der Tang, Gijsbertus, oud zes en vijftig jaren, Hoofdwachtmeester der Marechaussee,

wonende te Heerhugowaard, die verklaarde, daarvan uit eigen wetenschap kennis dragende, dat op twaalf Juni...'

Van der Tang grijpt in. De datum klopt niet. Het lichaam is pas een etmaal later gevonden. De ambtenaar pakt een liniaal en trekt voorzichtig een streep door de genoteerde dag. 'Dertien Juni dezes jaars,' corrigeert hij. 'Ten elf ure in deze gemeente is overleden...' Hij aarzelt even. De routine moet nu plaatsmaken voor eigen interpretatie. Normaal gesproken vermeldt hij hier een naam. Maar die is ditmaal ongewis. Hetzelfde geldt voor de leeftijd, de geboorte- en de woonplaats van de overledene. Noodgedwongen wijkt hij af van het voorbedrukte stramien. Hij haalt een paar woorden door. In samenspraak met zijn dorpsgenoot brengt hij de zin alsnog tot een goed einde: '...is overleden bevonden een vrouwspersoon, naar schatting oud vier en twintig jaren, waarvan den aangever de nadere gegevens niet bekend zijn.'¹ Voor de tweede maal neemt hij zijn liniaal op en trekt hij een diagonale lijn. Ditmaal niet door, maar onder de tekst, om te benadrukken dat er geen verdere informatie voorhanden is. Al dat gestreep vereist een verantwoording. In de kantlijn schrijft hij: 'Goedgekeurd de doorhaling van vier gedrukte en van twee geschreven woorden.' Hij leest de tekst voor – Van der Tang gaat akkoord – en beide mannen plaatsen hun handtekening. Het overlijdensregister kan terug in de kast.

Een dag eerder kwam het bericht dat er wat loos is bij de Hui-gendijk, ter hoogte van Rustenburg. Op dit knooppunt van boerenwegen heeft een grondwerker zijn schep in de berm gestoken, pal naast de nieuwe brug en schuin tegenover de

woning van vrachtvaarder Cees Sijs. De Duitsers zijn in paniek. Verleden week hebben geallieerde troepen voet aan land gezet in Normandië. Ze dreigen op te rukken naar het noorden. Verspreid over Europa worden overhaast nieuwe verdedigingswerken aangelegd, tot in het pittoreske Rustenburg aan toe. Er is onder meer dringend behoefte aan extra schuttersputjes. Die moeten basale bescherming bieden tegen de eskaders overkomende jachtvliegtuigen en, in het ergste geval, aanvallende Engelse en Amerikaanse artillerie.

Het talud waar de schietkuilen moeten komen ligt wat hoger dan de directe omgeving, ideaal om de naastliggende wegen en weilanden te kunnen overzien. De arbeider merkt dat het zand dat hij er deze dinsdagochtend wegschept prettig rul is. Zijn werk vordert daardoor snel. Desondanks komt hij niet diep. Onverwacht stuit zijn spade op iets zachts, iets wat hier niet thuishoort. Voorzichtig schraapt hij nog wat grond weg. Langzaam dringt het tot hem door dat hij de contouren van een slordig neergelegd menselijk lichaam onthult. Geschokt waarschuwt hij de politie.

Als kort daarna onder toezicht van enkele agenten het zand rond de schijnbaar haastig begraven resten is weggeschept, wordt duidelijk dat het een jonge vrouw betreft. Erg lang kan ze er niet hebben gelegen, hoogstens een paar weken. Ondanks het relatief warme weer is de ontbinding nog maar net ingetreden. Het stoffelijk overschot wordt voorzichtig uit de kuil getild, afgedekt en meegenomen voor nader onderzoek. Een vlak bij de provisorische groeve liggende zwarte, lage schoen verdwijnt eveneens in de lijkwagen. Aan een van haar in wollen sokjes gepakte voeten draagt de ongelukkige eenzelfde

exemplaar. In hun haast hebben de grafdelvers blijkbaar het gevallen schoeisel over het hoofd gezien.

Rechercheurs proberen de identiteit van de vrouw te achterhalen. Gijs van der Tang krijgt om te beginnen de taak om in het raadhuis van Heerhugowaard de dood van een naamloos slachtoffer te laten registreren.

Na te zijn geschouwd wordt de overledene voor de tweede keer ter aarde besteld, tien kilometer ten noorden van haar eerste graf en dit keer wel gekist. Het kerkhof in Veenhuizen is haar laatste bestemming. Familie en vrienden ontbreken bij de sobere uitvaart, want nog altijd is onbekend wie het betreft. Om haar naam te achterhalen stuurt de recherche een oproep naar het Algemeen Nederlands Persbureau. 'Namens de groepscommandant der marechaussee te Heerhugowaard' vraagt het hoofd van de recherche 'bekend te worden gemaakt met de identiteit van een vrouwenlijk'. Het signalement: '20-30 jaar, lengte 1.63 m., donker haar, kleine neus, onderste gedeelte breed, blauwgrijze ogen, goed onderhouden gaaf gebit, litteken van vermoedelijk blindedarmoperatie op rechter onderbuik.'

Ten tijde van haar voortijdige dood droeg de vrouw onder haar korte donkerblauwe mantel met 'ceintuur van lederen schakels' een kledingmengsel dat een meer dan fatsoenlijk inkomen suggereert, van haar in Keulen geproduceerde 'witte blouse met blauw-groene ruit' tot haar roze onderjurk, witte directoire ('merk Butterfly Bijenkorf') en 'rose camisole met in schouderbandje de letter n'.²

De bloeditstorting die het lichaam kleuren halen de krant niet. Onvermeld blijft ook het kogelgat in haar hoofd.

In het kielzog van haar vader en moeder maakt Franci Siffels een langzame rondgang door de regio. Of eigenlijk zelfs twee. Tussen haar geboorte in de Oranjestraat, in de schuin tegenover het Zaandamse treinstation gelegen versleten houten woning van haar grootouders, en de dag dat ze in de Archangelstraat terechtkomt, een kwartiertje stevig doorstappen vanaf datzelfde station, liggen bijna twintig jaar en twaalf adressen. Wie het spoor van de familie Siffels nauwgezet volgt, creëert een imaginaire, kilometerslange 8. Hun opeenvolgende huisvesting is gelijkelijk verdeeld over de oost- en de westoever van de Zaan, maar nooit meer dan een paar honderd meter van die met fabrieken en pakhuizen omzoomde veenstroom. Dáár moet namelijk het leefgeld worden verdiend.

Het uitdijende gezin heeft het financieel niet ruim, maar er komt via vader Maarten Siffels genoeg binnen voor de dagelijkse behoeften. Zelfs tijdens de crisisjaren weet hij brood op de plank te krijgen. Dat is een knappe prestatie in een stad waar duizenden werklozen de straatklinkers slijten. Een extra obstakel vormt de evenwichtsstoornis waarmee Maarten al jaren kampt. Hoewel hij alcohol taboe heeft verklaard – indachtig

Domela Nieuwenhuis' adagio dat drinkende arbeiders niet denken en denkende arbeiders niet drinken – gaat hij soms wankelend over straat, tot hilariteit of afschuw van degenen die hem niet kennen. Het is een hinderlijke kwaal voor iemand die ladders en steigers moet beklimmen.

Zijn fragiele gezondheid zoveel mogelijk negerend – hij kampt ook nog eens met maagklachten waarmee de artsen geen raad weten –, spant vader Siffels zich tot het uiterste in om niet de weg te gaan die zijn eigen ouders aflegden. Door het leven op achterstand gezet, hebben zij eindeloos gesappeld in de Zaandamse Spoorbuurt. Ze konden met hun kruidenierszaakje nauwelijks een inkomen bij elkaar schrapen. Als aanvulling op de centen en stuivers die de soda, thee en havermout opleverden, hielden ze in hun postzegeltuintje een paar melkproducerende geiten. Maar ook die konden niet voorkomen dat er vrijwel altijd een tekort was aan vrijwel alles.

Minder dan een maand voor Franci ter wereld kwam, op 3 februari 1920, blies haar kapotgewerkte opa zijn laatste adem uit. Op zijn sterfbed was hij nog net zo behoeftig als in de voorgaande jaren, hij werd slechts zesenzestig jaar oud. Om hem eer te bewijzen en zijn weduwe te troosten, vernoemden de bij hen inwonende Maarten en Adriana hun jongste dochter naar de grootvader die ze nooit zou kennen. Daarvoor was wel een kleine aanpassing noodzakelijk; Johannes Franciscus werd Johanna Francisca, roepnaam Franci.

Maarten beheerst het timmermansvak als geen ander. Wat zijn ogen zien, kunnen zijn handen maken. Zijn meesterproef krijgt gestalte in Franci's derde levensjaar. In Anna Paulowna bouwt

hij voor zijn schoonzuster een compleet huis. Zijn bejaarde moeder gaat daar ook wonen. Vanaf dat moment heeft het gezin Siffels – dan drie dochters rijk, maar arm aan leefruimte – de woning in de Oranjestraat voor zichzelf.

Franci brengt het merendeel van haar peuter-, kleuter- en lagerschooltijd door in de Spoorbuurt. Ze deelt er een slaapkamer met Riek, haar twee jaar oudere zus. Met haar voelt ze zich het meest vertrouwd. Niet alleen 's nachts, maar ook na schooltijd en in het weekend zijn de twee vaak in elkaars nabijheid te vinden. Samen spelen ze in het door sloten en brede straten omsingelde arbeiderswijkje. Ze zijn gewend aan de eeuwige stank van de nabijgelegen Vaart en van essencefabriek Polak & Schwarz, een weeë geuren uitstotend gebouwenconglomeraat dat de zuidelijke hoek van de Spoorbuurt begrenst. Zij aan zij verkennen de meisjes de contreien. Er valt genoeg te beleven. Even verderop passeren stoomtreinen en, heel af en toe, een auto. Vlak achter het station beginnen de zompige veenweiden met hun molens, zagerijen, koeien en spannende rietvelden. En nog dichterbij huis drijven bij houthandel Dekker honderden boomstammen. Ze prikkelen hun toeschouwers. 'Jonges, wille we balkie-loop?' klinkt het regelmatig in plat dialect vanaf de oever. Waarna de dappersten, springend van stam naar stam, de oversteek wagen en de minder heldhaftigen langs de kant hopen dat die roekeloosheid uitmondt in een nat pak.

De zaterdagen gaan grotendeels op aan andere afleiding. Ieder weekend bestuderen Riek en Franci gretig de lezersoproepen en prijsvragen die de kinderpagina van *Het Volk* vullen. Ze zenden lange brieven naar Bert van Reest, de redacteur van *Het Kleine Volk*, smachtend naar zijn reactie in

de eerstvolgende kranteneditie. “In tijden van nood aan wittebrood, eet men korstjes voor pasteien”, schreef je, laat hij weten als Franci een puzzel meent te hebben opgelost. ‘Zó heb ik dat spreekwoord nooit gehoord. Maar ’t zou heel goed kunnen bestaan en dus heb ik het voor goed gerekend. Groet Rika van me!’³ Of, een andere keer, nadat Franci haar zorg heeft verwoord: ‘Je vraagt me of elke week de vele briefjes me niet gaan vervelen? Integendeel, meisje. ’k Heb er erg schik in.’⁴ En dus blijven de dochters het socialistische dagblad bestoken met hun vragen en antwoorden. Riek, de meest serieuze van het tweetal, is iets vasthoudender en diepgaander dan haar wat sneller afgeleide zusje, en bijna wekelijks vindt Van Reest hun briefjes in zijn postvak.

Negen jaar lang vormt de omgeving van de Oranjestraat Franci’s habitat. Dan vangt de jarenlange cirkelgang door de zuidelijke Zaanstreek aan. Het lijkt alsof vader en moeder Siffels hun opgroeiende dochters via een zorgvuldig uitgestippeld reisplan, hink-stap-springend van buurt naar buurt, willen onderdompelen in het arbeidersreservaat dat de regio is. Dat ze hun willen tonen hoe de Zaanstreek in rap tempo verandert. Het is, zoals hun voormalige plaatsgenote Carry van Bruggen in 1927 schrijft, alsof ‘de stad de polder in zwol’. ‘De spoorbaan werd naar binnen verlegd, verder van het water, een kleine verlegging, die alles een andere gedaante geeft – kleine verleggingen maken alles anders –, en in al die kleine verleggingen gaat langzaam het oude beeld teloor.’⁵ Groen geverfd hout maakt plaats voor grauwe stenen. Van de twaalfhonderd molens die de omringende weidegebieden ooit telden, zijn er nog

maar enkele tientallen over. Steeds grotere fabrieken nemen hun plaats in. Waar een halve eeuw eerder nog duizenden toeristen schilderachtige popperigheid zochten en vonden, knijpen passanten nu hun neuzen dicht voor de bedwelmende dampen van de industrie en trekken ze snel verder.

De familie Siffels verplaatst het huisraad vaak, maar nooit meer dan een paar kilometer. Slechts één keer wijken ze af van hun route. In mei 1931 kan Maarten Siffels aan de slag als conciërge in het progressieve paradijs van Edam, Ons Huis genaamd. Socialisten en geheelonthouders benutten dit clubhuis voor hun vergaderingen. Ze dromen er openlijk van de revolutie die ooit zal komen. Hoewel het gezin een aangename woning in de Hoogstraat krijgt toegewezen wordt het uitstapje naar Waterland toch geen succes. De aanhangers van de blauwe knoop hebben hun financiën niet op orde en er schiet dan ook weinig over voor de enige betaalde medewerker. Al na een half jaar keert de familie Siffels terug naar het vertrouwde Zaandam.

Maarten en Adriana zijn vastbesloten om hun kinderen een zorgelozer leven te geven dan zijzelf hadden. Misschien is dat ook de reden voor hun zwerftocht. Het echtpaar zoekt een weg omhoog. Daarbij wisselen ze oud en nieuw af. Van de sleetse houten winkel in de Oranjestraat slepen ze hun meubels naar een net opgeleverd arbeidershuisje in de Torneastraat. Vandaar gaan ze al na een paar maanden de Zaan over, naar de Zuiddijk. Zodra het belegen verblijf daar anderhalf jaar later wordt gesloopt, komen ze terecht in een relatief nieuwe woning, in de achterliggende Burgemeestersbuurt. Ze blijven overall maar kort, drie maanden tot maximaal twee jaar. Dan

steekt onrust of geldgebrek de kop op en worden de verhuiskisten weer gevuld.

Vader en moeder Siffels huren losstaande en rijtjeswoningen. De burens zijn cacao- en oliebedrijven, proletarische gezinnen en – één keer, op de bovenetage die hoort bij een timmermanswerkplaats aan de Zaandamse Westzijde – welvarende kooplui. Pas wanneer ze in het vroege voorjaar van 1939 via de woningbouwvereniging een solide stenen huis kunnen huren, daalt er rust over het gezin. De laatste lus van de 8 is hiermee compleet. Hun queeste eindigt in het zuidelijkste puntje van Zaandam, de Havenbuurt, om de hoek van de plek waar Franci als negenjarige ook al even onderdak vond.

Franci zit al in de tweede klas van de middelbare school wanneer zich onverwacht een nakomertje aandient. Het is, na Grietje, Riek en Franci, opnieuw een meisje. De baby wordt vernoemd naar haar moeder, Adriana. Eerder heeft zij een dood jongetje gebaarnd en het is een klein wonder dat ze, zevenendertig inmiddels, als een toegift dit kind in de schoot geworpen krijgt. Het wordt een beetje inschikken in de krappe woning, maar de kleine Adri mag zich meer dan welkom weten.

De jaren passeren zonder al te grote schokken. De zussen genieten van het leven en doen het goed op school. Alle vier zijn ze slim en leergierig. Op de lagere school behoren ze tot de besten van de klas. Het lyceum is voor hen echter een paar stappen te ver. Dat blijft voorbehouden aan de kinderen van industriëlen en andere Zaanse notabelen, niet of nauwelijks aan het blauwe-boordenvolk. Maarten en Adriana proberen desondanks de basis te leggen voor een toekomst met perspectieven. Ze zien erop toe dat de kinderen hun huiswerk maken, zich gemanierd gedragen en algemeen beschaafd Nederlands spreken. Vooral dat laatste blijkt nog best lastig. Het woordgebruik van de buurtjeugd is doorspekt met Zaaans.

Ook Maarten hanteert vaak dit zangerige taaltje, terwijl je bij Adriana kan horen dat haar jeugd in het Gelderse Zoelen lag. Jammer genoeg ontbreekt het aan middelen om hun oudste, Grietje, te laten doorleren. Ze gunnen haar een studie, maar hoe hard Maarten ook werkt en op uitgaven bezuinigt via de opbrengsten van zijn volkstuin, het zit er simpelweg niet in. Grietje begint haar leven na de middelbare school daarom in de huishouding, zoals zoveel meisjes van haar leeftijd. Lang duurt dat overigens niet. Tijdens een vrij uurtje slaat ze in de Westzijde, de Zaandamse flaneerstraat, een aardige jongen aan de haak. Op haar twintigste verlaat ze als getrouwde vrouw het ouderlijk huis.

Gelukkig voor Franci is haar andere grote zus nog lang niet van plan om op zichzelf te gaan wonen. Riek begint na het examen van de Handelsdagschool, waar ze de hoogste cijfers van haar leerjaar haalt, op de factureerafdeling van Verkade. Haar ouders kunnen tevreden zijn; Riek verdient er redelijk en mijnheer Verkade is weliswaar een kapitalist, maar staat ook bekend als een sociale werkgever. Een enkele keer mag Riek zelfs een potje tennissen op het achter de koekfabriek gelegen sportpark, een privilege dat vooral is weggelegd voor de stadselite. Er wacht haar een veelbelovende toekomst.

De verheffingsgedachte is altijd nabij. Geen verheffing zonder cultuur, vinden ze in huize Siffels. Er wordt dus om te beginnen veel gelezen. Vader spelt de partijkrant en moeder het blad van de Vrouwenbond, maar er worden ook veel boeken gelezen. Op muzikaal gebied geven Maarten en Adriana het goede voorbeeld door zich aan te sluiten bij de Arbeiders Muziekvereniging Voorwaarts. Het echtpaar loopt elke week naar het oefen-

lokaal om met het socialistisch blaasorkest strijdliederen te oefenen. Ze moedigen hun kinderen aan om eveneens een instrument te leren bespelen. Groot is de vreugde als er eind jaren dertig wat meer geld voorhanden komt en er een piano de woonkamer wordt binnen getild. Maarten blijft blazen op zijn vertrouwde tuba en Adriana prefereert de hoorn, maar het doet hun genoeg om Riek en Adri op de piano te zien studeren. Franci houdt zich afzijdig. Ze mist het geduld en de benodigde serieuze inslag om urenlang geconcentreerd toetsen aan te slaan. Haar voorliefde betreft potloden en penselen. Gebogen over het papier creëert zij haar eigen fantasiewereld.

De ontluikende tiener is een dromer, geen doener. Ze beseft dat studeren – of het nu op school of tijdens de muziekles is – haar verder kan brengen, maar ze geniet te veel van het moment om daar consequenties aan te verbinden. Ze leert vooral van wat ze ziet en hoort, en minder van wat de juffen en meesters haar voorschotelen. De vervelende klussen laat ze als het even kan over aan anderen. Het is een instelling waaraan ze ook op oudere leeftijd zal vasthouden. Veel tegengas lijkt ze niet te krijgen. Niet van haar vergevingsgezinde ouders, gek als die zijn op hun kinderen. En in later jaren niet van haar vriendjes. De eigenzinnige *femme fatale* in de dop beseft al vroeg hoe ze haar bewonderaars kan inpalmen.

Arbeiders Muziekvereniging Voorwaarts (1929) met omcirkeld Maarten en Adriana Siffels